

Refleksja nad istotą narracji w kontekście badań z zakresu psychologii rozwoju człowieka

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest przedstawienie badań psychologicznych nad narracją z punktu widzenia rozwoju poznawczej reprezentacji narracji oraz kompetencji narracyjnej w biegu życia.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: W artykule przedstawiono wyniki analiz literatury przedmiotowej oraz pokazano empiryczne poszukiwania dotyczące wiedzy o narracji, zmian rozwojowych w tym zakresie oraz kształtowania się kompetencji narracyjnej.

PROCES WYWODU: Wywód składa się z czterech części. W pierwszej przedstawiono wyniki analizy badań nad narracją ujmowaną jako efekt ekspresji werbalnej, dotyczące wiedzy o cechach formalnych wypowiedzi narracyjnej oraz o przekazywanych treściach. Część druga zawiera rozważania nad tworzeniem się schematów zdarzeń stanowiących istotę narracji, ze zwróceniem uwagi na wczesne powstawanie schematu narracyjnego i jego automatyczne aktualizowanie się. Część trzecia pokazuje rozwój kompetencji narracyjnej oraz jej związek z wiedzą o narracji. Ostatnia część pokazuje zastosowanie narracji w psychologicznych badaniach nad biegiem życia w formie wywiadu narracyjnego.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Przedstawione rozważania zawierają propozycję całościowego ujęcia rozważanego problemu, czyli istoty narracji z punktu widzenia badań nad rozwojem psychicznym człowieka.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Jednym z ważnych sposobów psychologicznego pozyskiwania wiedzy o człowieku, jego tożsamości, a także sposobów modyfikowania tej wiedzy jest narracja. Wiedza o zastosowaniu narracji w pracy psychologa powinna znaleźć miejsce w programach kształcenia.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** **NARRACJA, SCHEMAT NARRACYJNY, REPREZENTACJA POZNAWCZA, KOMPETENCJA NARRACYJNA, WYWIAD NARRACYJNY**

ABSTRACT

The Reflections on the Essence of Narration in the Context of Research in the Psychology of Human Development

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to present psychological research on narrative from the point of view of the development of cognitive representation of narrative and narrative competence in the course of life.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The article presents the results of analyzes of the literature and shows empirical research concerning the knowledge of narrative, developmental changes in this area and the development of narrative competence.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The argumentation consists of four parts. The first one presents the analysis of research on narrative defined as the effect of verbal expression, concerning knowledge about the formal features of narrative and about its content. The second part contains considerations on the development of event schemas which are constituting the essence of the narrative, paying attention to the early formation of the narrative scheme and its automatic updating. The third part shows the development of narrative competence and its relationship with narrative knowledge. The last part shows the use of narrative in psychological research on the life span in the form of a narrative interview.

RESEARCH RESULTS: The presented considerations include the proposal of a comprehensive approach to the essence of narrative from the point of view of research on the psychological development of a human being.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: Narratives are important psychological ways of gaining knowledge about a human being, his/her identity, and how to modify this knowledge. The knowledge about the use of narratives in the work of a psychologist should find a place in educational programs.

→ **KEYWORDS:** **NARRATIVE, NARRATIVE SCHEME, COGNITIVE REPRESENTATION, NARRATIVE COMPETENCE, NARRATIVE INTERVIEW**

Współczesność zakochana jest we wszystkim, co narracyjne. Wyrazem tej tendencji był wykład Doris Lesing przygotowany na uroczystość wręczenia jej Nagrody Nobla w dziedzinie literatury w 2007 r. Pisarka zauważyła, że zdolność do opowiadania tkwi głęboko w każdym z nas i potrzebuje jedynie zapalnika w postaci pewnego wydarzenia, które zaktywizuje twórcę, jaki jest w nas.

Słowo „narracja” zajmuje dominującą pozycję w dyskursie nauk społecznych, w tym także w psychologii, która do nauk społecznych należy. Narracja (łac. *narratio*) oznacza opowieść, opowiadanie. Terminu tego używa się w odniesieniu do dzieł literackich,

historycznych, filmowych, muzycznych; można też mówić o narracji w odniesieniu do dzieł sztuki, procesów przyrodniczych czy kosmicznych (Hajduk, 2015). W psychologii termin „narracja” używany jest w kilku znaczeniach, podobnie jak w innych naukach. Jerzy Trzebiński (2008) wyróżnia cztery sposoby rozumienia tego pojęcia, a mianowicie: forma rozumienia rzeczywistości, opowiadanie komuś o czymś, formalna struktura tekstu, metoda prowadzenia badań psychologicznych. Zwrócę uwagę na traktowanie narracji jako wytworu o określonej strukturze, będącego efektem ekspresji werbalnej. Z takimi tekstami psycholog spotyka się na co dzień w kontaktach z pacjentami/klientami, którzy prezentują autonarracje. Ponadto teksty narracyjne wykorzystywane są w różnego rodzaju psychologicznych działaniach diagnostycznych i terapeutycznych. Warto uświadomić sobie ich strukturę i funkcje, jakie mogą pełnić. Rozważę także ujmowanie narracji jako formy rozumienia rzeczywistości, odwołując się do psychologicznych koncepcji reprezentacji poznawczej.

Narracja jako efekt ekspresji werbalnej

Narracja może być ujmowana jako efekt ekspresji werbalnej, a więc wytwór, którym jest tekst. Pojawia się od razu pytanie: czy każdy tekst jest narracją? Zdaniem Then van Dijka (1985) narracja to taki tekst, która zawiera opis działania. Teoretycy literatury uważają, że opowiadanie jest formą monologu zawierającego przedstawienie następstwa przeszłych zdarzeń w czasie. Narrator przedstawia odpowiedzi na pytania: komu, co, gdzie, kiedy coś się wydarzyło? Studia nad narracją prowadzono od czasów Arystotelesa, autora *Poetyki i Retoryki*. Analizę struktury opowiadania, prowadzącą do odkrycia ogólnego wzorca, zapoczątkował Vladimir Propp (1928-1976). Edward M. Forster (1927-1966) wyróżnił takie aspekty powieści, jak: opowieść (narracja wydarzeń ułożonych w sekwencji czasowej), ludzie (postacie typowe, nadprzyrodzone), fabuła (przyczynowo-skutkowy układ zdarzeń), fantazja (implikuje to, co nadprzyrodzone), proroctwo (ideologia), wzorzec (konstrukcja szkieletu powieści), rytm (powracające frazy). Zwrócenie uwagi na aspekt interpretacyjny tekstu narracyjnego, na wewnętrzny monolog, punkt widzenia narratora zaproponował natomiast w latach 20. XX w. Henry James (za: Hajduk, 2015). Stopniowo teoretycy literatury odchodzili od analizowania narracji według sztywnego wzorca na rzecz podejścia interpretacyjnego, zaznaczania personalnego punktu widzenia. Od lat 80. coraz częściej prowadzi się analizę narracji w ujęciu konwersacyjnym (*conversational storytelling*; Polanyi, 1985). W badaniach tego typu dąży się do ukazania wzajemnych relacji między nadawcą-narratorem a słuchaczem, odbiorcą, do opisanie sytuacji, w której narracja się odbywa, oraz do ujęcia językowego i niejęzykowego kontekstu opowiadania. Badania takie prowadzone są w obrębie dyscypliny zwanej narratologią (*narratology*; Gülich i Quasthoff, 1985). Zdaniem Mieke Bal (2012) narratologia wiąże tekst i jego odczytanie, podmiot i przedmiot, tworzenie i analizę z aktem rozumienia. W analizach narracyjnych zwraca się uwagę na fokalizację, czyli perspektywę narracyjną, z jakiej narrator opowiada, a która wpływa na postrzeganie bohaterów, ich świata,

a także na to, jak odbiorca uczestniczy w recepcji przedstawianej historii. Takie podejście do badań nad narracją bliskie jest rozwojowym studiom psychologicznym, w których zwraca się uwagę zarówno na nadawcę, czyli narratora (*narrator*), sam tekst, jak i na odbiorcę narracji (*narratee*).

Tekst zaliczany do narracji powinien zatem spełniać określone warunki: przedstawiać zdarzenia, ich bohaterów, ułożone w następstwie czasowym, powiązane przyczynowo-skutkowo, zawierające ideologiczne przesłania, odnoszące się zarówno do realnej rzeczywistości, jak i do świata będącego wytworem wyobraźni autora. Struktura tekstu narracyjnego zgodna jest z przyjętym wzorcem, schematem wypowiedzi zarówno w aspekcie makrostrukturalnym (ogólny schemat wypowiedzi), jak i mikrostrukturalnym (stosowane formy językowe). W charakterystyce narracji zwraca się uwagę także na to, że zawiera ona zwykle dwa rodzaje zmian: zachodzące w świecie zewnętrznym oraz powstające w psychice bohaterów pod wpływem przeobrażeń w świecie zewnętrznym.

Badania prowadzone w perspektywie rozwojowej pokazują, że małe dzieci traktują każdy opis, a nie tylko opis działania, jako opowiadanie (Stein, 1988). Nasze badania (Siwiec-Ojirogbe, 2012) dotyczące rozpoznawania narracji wśród trzech przedstawionych tekstów: opisu, wiersza, opowiadania przez dzieci w wieku trzech, pięciu i siedmiu lat wykazały istotne różnice między średnimi wynikami grup trzylatków i pięcioletków oraz trzylatków i siedmiolatek. Trzylatki zwykle rozpoznawały opowiadanie wśród innych form wypowiedzi, choć nie potrafiły uzasadnić swojej decyzji przez wymienienie charakterystycznych jego cech; rzadko przywoływały jakąś jedną cechę („Bo ta bajka jest opowiadaniem”, Nadia 3; 6). Podobnie postępowały pięcioletki, niekiedy wymieniając dwie cechy podrzędne (np. „Dlatego, że było tak po kolei i ułożyło się w jedną bajkę”; Jaś 5; 8). Dopiero siedmiolatki potrafiły wskazać cechę nadrzędną i cechy podrzędne (np. „Ania zgubiła balon, a potem go odnalazła”; Patryk 7; 4). Ponadto siedmiolatki były zdolne do podawania uzasadnień wypowiedzi niebędących opowiadaniem, wskazując na brak w nich cech opowiadania (np. Julia 7; 5 odrzuca opis, uzasadniając: „Bo to się mówi tylko o sobie, a w opowiadaniach mówi się o czymś więcej”). Można powiedzieć, że na początku średniego dzieciństwa wiedza o narracji ma formę ukrytą; dziecko potrafi rozpoznać wypowiedź będącą opowiadaniem i odróżnić ją od innych form wypowiedzi, ale nie potrafi podać kryteriów, jakimi się kieruje. Dla dziecka opowiadaniem są teksty zbudowane na schemacie bajki: bohater działa, pokonuje przeszkody, aby osiągnąć cel. Zdarzenia powinny być ułożone w porządku czasowym (po kolei). Pod koniec omawianego okresu wiedza o narracji jest już w pewnym stopniu uświadamiana przez dzieci i werbalizowana. Przejawem tych osiągnięć jest argumentacja dziecięca wskazująca na powiązanie zdarzeń w opowiadaniu. Warto zauważyć, że między trzecim a siódmym rokiem życia zachodzi proces ćwiczenia, doskonalenia w zakresie rozpoznawania narracji. Niebagatelną rolę w tym względzie odgrywa zapoznanie się dziecka z różnymi tekstami literackimi, mającymi w większości formę opowiadania. Prawdopodobnie około siódmego roku życia dziecko dochodzi do behawioralnego mistrzostwa w rozpoznawaniu formy wypowiedzi narracyjnej.

Badania prowadzone w perspektywie rozwojowej miały także na celu pokazanie kiedy, w jakim stopniu opanowywane są reguły dotyczące organizacji tekstu i reguły

gramatyczne oraz jakie treści są przekazywane. Zasadnicze ustalenia odnoszące się do organizacji tekstu dotyczą zaznaczania różnych rodzajów relacji: przestrzennych, czasowych, a zwłaszcza przyczynowo-skutkowych, czego wyrazem jest używanie zdań podrzędnie złożonych, wyrażających tego rodzaju powiązania. Z badań Stefana Szumana (1957) nad opisywaniem zdarzeń przedstawionych na obrazku przez dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym wynika, że do wyrażania powiązań przyczynowych między zdarzeniami używają one przede wszystkim zdań współrzędnie złożonych, które stanowią ponad 50% wszystkich zdań w wypowiedzi. Siedmiolatki w relacjonowaniu zdarzenia używają jedynie 8% podrzędnie złożonych zdań przyczynowych, zaś w wypowiedziach dzieci dwunastoletnich zdania takie stanowią już 22%. Dane te pokazują, że dzieci powoli zdobywają podstawy myślenia dyskursywnego, co znajduje wyraz w coraz bardziej spójnym i związłym relacjonowaniu zdarzeń. Podobne wyniki przyniosły późniejsze badania, prowadzone pod koniec XX w. Okazało się, że wraz z wiekiem doskonalili się i bogaci struktura opowiadania, czego wyrazem jest wzrost liczby epizodów wiązanych w sposób przyczynowo-skutkowy (Stein, 1988; Stein i Liwag, 1997). Z czasem dziecięce opowiadania zaczynają zawierać wszystkie elementy strukturalne (wprowadzenie; streszczenie; charakterystyki przestrzenne, czasowe, społeczne, psychologiczne przedstawianych zdarzeń i bohaterów; zakończenie; morał) oraz posiadają wyraźną kompozycję. Warto zauważyć, że dobra narracja jest wyrazem umiejętności opracowania tematu, wskazuje na jego całościowe ujęcie, domknięcie. Jest też świadectwem umiejętności podejmowania i rozwiązywania skomplikowanych zadań poznawczych, stanowiąc dobre przygotowanie do radzenia sobie z praktycznymi problemami w życiu.

Rozważania nad treścią narracji rozpoczną od przywołania koncepcji Jerome Brunera (1986) dotyczącej materiału narracji. Jego zdaniem narrację tworzą: pejzaż akcji obejmujący zmiany w rzeczywistości fizycznej (*landscape of action*) oraz pejzaż świadomości bohaterów opowiadania i samego opowiadającego (*landscape of consciousness*). Rozważania Brunera zostały uzupełnione przez teoretyczne analizy i empiryczne badania Barbary Bokus (1991, 2000) pokazujące, że opowiadający rysuje w swej opowieści zarówno linię, jak i pole narracji. Linia narracji ukazuje ciąg zmian; dotyczy chronologicznego przedstawienia sytuacji powiązanych przyczynowo lub teleologicznie. Z kolei pole narracji tworzą sytuacje odniesienia, zarówno możliwe do obserwacji, jak i wyobrażane przez narratora.

Do scharakteryzowania treści narracji i zmian rozwojowych w tym zakresie dobrze służą badania Kemper (1987) pokazujące, że dzieci w wieku przedszkolnym mówią często o upadkach, wypadkach, przemocy, a w wieku szkolnym chętnie opowiadają o podróży i przygodach; stopniowo włączają wiedzę społeczną. W toku rozwoju zaznacza się zmiana w zakresie przedstawianych w opowiadaniach konfliktów, a mianowicie dzieci w wieku przedszkolnym i późnego dzieciństwa zwracają uwagę na konflikty sytuacyjne, wywołane przez czynniki obiektywne (np. most zawalił się, rzeka wylała) i interpersonalne (A pobił Z; X zaprosił Y), zaś dorastający dostrzegają również, choć bardzo rzadko, konflikty wewnętrzne (czy przyznać się do tego, co się zrobiło). Zdaniem Nancy Stein (1988), konflikty przedstawiane w opowiadaniach dzieci młodsze rozwiązują przez

użycie siły, zaś dorastający proponują przekonywanie, perswazję, zawarcie kontraktu czy podstęp, co wiąże się z ich wiedzą społeczną o konsekwencjach działań. Ponadto wiedza społeczna skłania do przedstawiania bohaterów płci męskiej jako odważnych, awanturniczych, a bohaterów płci żeńskiej jako troskliwych, opiekuńczych.

Narracja jako wyraz rozumienia rzeczywistości

Narracja traktowana jest także jako wyraz rozumienia rzeczywistości. Poprzez język ludzie dają świadectwo swojej wiedzy, przekonań, myśli, poglądów, przeżyć. Zanim dziecko zacznie opowiadać, poznaje schematy stałych zdarzeń. Te empiryczne generalizacje stereotypowych zdarzeń to skrypty (np. jedzenie w restauracji). Skrypt ma strukturę złożoną, w której da się wyróżnić takie elementy jak: sekwencja zdarzeń czy czynności, uczestnicy zdarzeń, typowe obiekty, warunki uruchamiające scenariusz i rezultaty. Można zauważyć, że elementy skryptu pokrywają się z aspektami opowieści wyróżnionymi przez Forstera (1966), a przywołanymi powyżej. Stąd teza, że skrypty stanowią podstawę tworzenia schematów narracyjnych. Skrypty są nabywane w toku uczenia się; zawierają wiedzę o świecie przedmiotów i o świecie ludzi. Tworzone w określonym środowisku społeczno-kulturowym noszą jego ślady. Dziecko buduje na początku pierwotny plan skryptu, a pod wpływem nowych doświadczeń wprowadza modyfikacje, które z czasem eliminuje, doprowadzając do powstania typowego scenariusza przebiegu zdarzeń w danej sytuacji. Badania (Mazur, 2001) nad mową instrukcyjną¹ z 60 dzieci w wieku trzech i sześciu lat wykazały, że zarówno młodsze (30%), jak i starsze (70%) dzieci uwzględniają podstawowy element skryptu (skrypt: goście – element podstawowy: poczęstunek), przy czym istotnie częściej czynią to dzieci starsze, a prawidłowość ta dotyczy także podawania elementów dodatkowych (np. rozmowa, zabawa, sprząatanie). W toku rozwoju zostaje zatem utrwalona podstawowa sekwencja czynności, pojawiają się elementy dodatkowe, a eliminowane są elementy nienależące do skryptu. W rezultacie skrypt staje się zorganizowany a jednocześnie poddaje się okolicznościowym modyfikacjom.

Powstaje pytanie o związek między schematami zdarzeń, czyli skryptami, a schematami opowiadania. Aby empirycznie wyjaśnić to zagadnienie, przeprowadzono następujące badania. Dzieci w wieku trzech i sześciu lat, które prezentowały wypowiedzi odzwierciedlające skrypty, proszono także o opowiadanie na temat obrazka tematycznego². Badania wykazały istotną dodatnią korelację między skryptami i opowiadaniem tworzonymi przez dzieci w wieku trzech i sześciu lat. Stwierdzono zatem, że umiejętność tworzenia opowiadań współwystępuje ze sprawnością tworzenia scenariusza powtarzających się zdarzeń.

¹ Dzieciom zadawano pytanie: „Co dzieje się, kiedy przychodzą goście?” (skrypt: goście).

² Dziecku przedstawiano obrazek *Wiosenne porządki* z prośbą: „Opowiedz, co dzieje się na tym obrazku”.

Schematy narracyjne, podobnie jak skrypty, uruchamiane są pod wpływem zdarzeń automatycznie. Schemat narracyjny ujmuje dane zdarzenie, jakiś fragment życia, w sposób zorganizowany, co ułatwia jego zrozumienie. Stąd ludzie zwykle przekazują informacje o sobie, o swoim życiu w formie narracji, wskazując na znaczenie różnych zdarzeń i powiązań między nimi. Większość naszej codziennej wiedzy zorganizowana jest w formie narracji (Bruner, 1990). Badania W. Kintscha i T. van Dijka (1979) wykazały, że ludzie posługują się schematem narracyjnym zarówno przy odbiorze tekstów, jak i ich referowaniu. Schemat opowiadania pozwala zatem zrozumieć tekst, zapamiętać, a także stanowi pomoc przy jego odtwarzaniu. Można powiedzieć, że schemat narracyjny traktowany jest jako podstawowy wzorzec organizowania wiedzy.

Jerome Bruner (1990) uważał, że ludzie nie dysponują inną formą ujmowania przeżytego czasu jak tylko opowieścią. Narracja to uniwersalny tryb myślenia i uniwersalna forma rozumienia rzeczywistości. Wyrazem tej tendencji jest m.in. częste opowiadanie o sobie, przedstawianie różnych historii ze swego życia, pisanie autobiografii czy biografii.

Warto zauważyć, że schemat narracyjny uruchamiany jest wcześniej i niezależnie od wieku. Przekonują o tym badania Fritza Heidera i Marianny Simmel z 1944 r. nad opisywaniem poruszających się w określonych konfiguracjach geometrycznych kształtów (Klawiter, 2009b). Okazało się, że prezentowane wzorce ruchu przywoływały obserwatorom na myśl intencjonalne działania interpretowane w kategoriach zachowań społecznych. Autorzy badań odnotowali takie zachowanie jako powszechne zjawisko. Zostało ono potwierdzone wiele lat później przez Keith Oatley i Nicolę Yuill (1985) w badaniach z zastosowaniem ich własnego filmu przedstawiającego poruszające się figury. Podobne rezultaty uzyskano w badaniach dzieci, które traktowały poruszające się figury jako sprawców kierujących się stanami umysłu i jednocześnie umieszczały ich w znanych schematach zdarzeń (Abell, Happe i Frith, 2000). Stwierdzona tendencja ujawniła się również w badaniach polskich dzieci w wieku trzech, czterech i pięciu lat, którym prezentowano film przedstawiający poruszające się geometryczne figury (Cichorz-Sadowska, 2011). Wszystkie badane dzieci przejawiały tendencję do antropomorfizowania figur, przedstawiania ich w działaniu oraz charakteryzowania przy użyciu terminów na określenie woli („Czerwony chciał być w domu, a niebieski chciał go wyrzucić i w końcu mu się udało”), przeżyć („Czerwony się rozplakał”), zamiarów („Niebieski próbował wypchnąć czerwonego”).

Rezultaty przywołanych eksperymentów pokazują, jak wcześniej i mocno wpisuje się schemat narracyjny i jak automatycznie jest uruchamiany. Wyraźnie służy ujmowaniu świata w sposób zrozumiały dla podmiotu, bez względu na wiek. Warto zauważyć, że nawet naukowcy próbują prezentować swoje złożone teorie naukowe w formie narracji. Na przykład John Haldan (Harman, 2017), genetyk przedstawiający matematycznie zasady doboru naturalnego i częstości mutacji człowieka, wyjaśniał związek altruizmu z doborem naturalnym, opisując dwie łanie, z których jedna chroniła młode, narażając siebie, a druga porzuciła je, broniąc tym samym siebie. Tą opowieścią chciał wyrazić, że chronienie jest wyrazem altruizmu i wpływa pozytywnie na dobór naturalny w kolejnych pokoleniach. Można powiedzieć, że lubimy mieć w głowie poukładane informacje w formie spójnych narracji, bo taka forma ułatwia pamiętanie, odtwarzanie, przekazywanie.

Na koniec warto zauważyć, że życie ludzkie ma wymiar czasowy; wyznaczają je narodziny i śmierć, zaś opowieść ma początek i koniec. Narracja może być potraktowana jako model ludzkiej egzystencji. Dostarcza także przepisów na budowanie doświadczenia. Zapisując doświadczenia, człowiek buduje wiedzę o świecie i o sobie w świecie; buduje zatem swoją tożsamość.

Proces tworzenia narracji. Rozwój kompetencji narracyjnej

Then van Dijk wyróżnia dwa rodzaje narracji: naturalną i sztuczną, czyli literacką. W badaniach psychologicznych korzysta się z obu rodzajów narracji, przy czym tworzenie narracji sztucznych wykorzystywane jest najczęściej w badaniach kompetencji narracyjnej w aspekcie rozwojowym.

Jednym z zagadnień jest sprawdzanie roli bodźców aktywizujących schematy narracyjne. Nasze badania (Kielar, 1987) wykazały m.in., że bodźce wzrokowe (obrazy) skłaniają do reprodukcji przedstawionych treści, zachęcają do budowania krótkich wypowiedzi, zwykle zestawianych obocznie. Przedstawienie treści na obrazku jak gdyby zwalnia od intelektualnego jej opracowania i wyrażenia w formie rozbudowanej i zróżnicowanej wypowiedzi. Bodźce werbalne w większym stopniu aktywizują natomiast sferę wyobraźni, uruchamiają wewnętrzne modele zdarzeń (skrypty, schematy), co znajduje wyraz w bogatych znaczeniowo i zróżnicowanych pod względem językowym tekstach.

W badaniach nad rozwojowymi zmianami umiejętności opowiadania stosowano różne wskaźniki. I tak, miary użyte przez Marię Przetacznik-Gierowską (1994) pozwoliły uchwycić, że w okresie od ósmego do dwunastego roku życia sukcesywnie zwiększa się płynność opowiadania, jego dynamiczność, wyrażająca się przewagą opisów zdarzeń nad opisami obiektów i sytuacji, oraz w sposób istotny polepsza się komunikatywność opowiadań: z wiekiem ich struktura staje się bardziej przejrzysta, a zdarzenia są jasno relacjonowane.

Wyniki badań pokazują, że umiejętność wytwarzania wypowiedzi narracyjnej zdobywana jest w okresie średniego dzieciństwa, a w późnym dzieciństwie, między siódmym a dziesiątym rokiem życia, doskonalą się (por. Kemper, 1987). Inaczej mówiąc, od dzieciństwa jesteśmy przygotowani do nieustannego uczestniczenia w narracji o świecie, o nas samych, o innych. Już pod koniec wczesnego dzieciństwa, w wieku trzech lat, dzieci nie tylko z zainteresowaniem śledzą opowiadane im historie, rozpoznają opowiadania wśród innych form wypowiedzi, ale także same konstruują wypowiedzi narracyjne, choć ich wiedza na ten temat ma charakter ukryty. W badaniach (Siwiec-Ojirogbe, 2012) próbowaliśmy tego rodzaju wiedzę odsłonić, proponując dzieciom w wieku trzech, pięciu i siedmiu lat narysowanie historii, narysowanie „czegoś tak, jak na filmie, aby się coś działo”, podając dziecku jednocześnie złożony w harmonijkę pasek papieru. W ocenie rysunków brano pod uwagę zaznaczanie związku przyczynowo-skutkowego jako relacji istotnej dla narracji oraz liczbę wskazanych powiązań przyczynowo-skutkowych. Jak wykazały analizy statystyczne, ukryta wiedza o narracji zmienia się istotnie wraz

z wiekiem. Dzieci trzyletnie zwykle nie zaznaczały związków między poszczególnymi obrazkami, nawet jeśli narysowały ich kilka. Starsze wskazywały w komentarzach na powiązania między poszczególnymi obrazkami. Okazało się, że ukryta wiedza o narracji mierzona liczbą zaznaczonych powiązań przyczynowo-skutkowych powiększa się istotnie w okresie średniego dzieciństwa. W następnych latach przyrost jej jest nieznaczny, co może wskazywać na dalsze stopniowe doskonalenie wiedzy o strukturze tekstu narracyjnego.

Z kolei do zbadania jawnej wiedzy o narracji służyła zarówno rozmowa z dzieckiem na temat opowiadania (znajomość terminu opowiadanie, charakterystyka i funkcje opowiadania, miejsce w życiu dziecka), jak i opisany powyżej test rozpoznawania wypowiedzi narracyjnej wśród innych form wypowiedzi. Analiza statystyczna wypowiedzi dzieci wykazała istotne zmiany w świadomej wiedzy o narracji między trzecim a piątym rokiem życia, a dalsze zmiany (do siódmego roku życia) nie okazały się znaczące. Zaobserwowano istotny związek między ukrytą i jawną wiedzą o narracji: wyższa wiedza proceduralna współwystępuje z wyższą wiedzą świadomą i zwerbalizowaną. Momentem przełomowym zarówno w przypadku wiedzy ukrytej, jak i wiedzy jawnej o narracji okazał się piąty rok życia. Zdaniem J.V. Cook (1979) jest to moment, w którym dziecko odkrywa nowe funkcje języka. O ile dotychczas słowo służyło do nazywania elementów rzeczywistości, to teraz zaczyna pełnić jeszcze inną funkcję – służy do organizowania myślenia.

Wiele badań przeprowadzono nad rozwojem kompetencji narracyjnej, przejawiającej się w umiejętności tworzenia tekstów narracyjnych. Warto zwrócić uwagę na związek między wiedzą o narracji a umiejętnością tworzenia tekstu narracyjnego. Nasze badania (Siwiec-Ojirogbe, 2012) pokazały istotny związek między zwerbalizowaną, jawną wiedzą o narracji a kompetencją narracyjną. Dzieci dysponujące bogatszą wiedzą o narracji tworzyły opowiadania, w których wyraźnie zaznaczone były zdarzenia układające się w ciąg, z zaznaczonymi powiązaniami przyczynowo-skutkowymi, a także ich opowiadania były dłuższe.

Metoda narracyjna w badaniach psychologicznych

W badaniach nad rozwojem w biegu życia psychologowie korzystają z takiej formy wypowiedzi jak narracja. Przedmiotem zainteresowania są zarówno wypowiedzi narracyjne w formie autobiografii czy biografii, jak i wywiad biograficzny, wywiad narracyjny, który dostarcza informacji o danej osobie, o jej życiu. W obu przypadkach badacz porządkuje zdarzenia z życia danej osoby, opierając się na standardowym schemacie zdarzeń w biegu życia. Wiele zdarzeń pojawia się pod wpływem warunków normatywnych (np. rozpoczęcie nauki w szkole) i ma zatem charakter powszechny. Pewne zdarzenia wywołwane są przez warunki quasi-normatywne i występują w biografiami większości osób (np. zawarcie małżeństwa). Są też i takie zdarzenia, które występują pod wpływem warunków nienormatywnych i są charakterystyczne jedynie dla danej osoby (np. wyjazd do innego kraju, choroba).

Wielu psychologów stosowało w swych badaniach metodę biograficzną, która kładzie akcent na zmiany w biegu życia. Zaliczyć do nich należy Sigmunda Freuda, Gordona Allporta i Henry'ego Murraya czy Erika Eriksona. Prekursorką w zastosowaniu metody biograficznej w badaniach nad rozwojem była Charlotta Bühler (1999), która przeanalizowała 200 biografii, zwracając uwagę na działania ich bohaterów, przeżycia oraz osiągnięcia. Zwiększająca się ostatnio liczba publikacji o charakterze biograficznym jest jednym z przejawów rosnącego zainteresowania narracją. Narracyjne badania biografii (*narrative study of lifes*) przyczyniają się nie tylko do lepszego zrozumienia sposobu, w jaki ludzie sami rozumieją i konstruują swoje życie, ale także pozwalają na opis fenomenów społecznych oraz zmieniającej się kultury. Jest to również unikalna metoda przeprowadzania pogłębionego studium pojedynczego życia (Atkinson, 1998).

Badania nad biografiami i autobiografiami rozwinęły się pod wpływem prowadzonych w psychologii coraz częściej badań jakościowych. Dla pozyskiwania biografii/historii życia stosuje się metodę narracyjną, która wiąże się z analizą języka i sieci znaczeń. Badanego prosi się o opowiedzenie o swoim życiu lub też o skonstruowanie hipotetycznej biografii. G. Katra (2004) podaje przykłady zadań wyzwalających wypowiedzi biograficzne: „Wyobraź sobie, że masz 60 lat idziesz na emeryturę i twoi wnukowie proszą cię, abyś opowiedział im historię swojego życia”; „Obchodzisz 40-lecie pracy zawodowej i masz wygłosić krótkie przemówienie na temat swoich życiowych osiągnięć i niepowodzeń – co byś powiedział?”. W takich badaniach zakłada się, że ludzie znają wiele skryptów życiowych i korzystają z nich w przedstawianiu swojej biografii. Warto jednak zwrócić uwagę, że tworzone biografie w dużym stopniu zależą od sytuacji, w jakiej są przedstawiane. Każdy ma zatem nie jedną, a wiele biografii; nie jest taką samą osobą w różnych kontekstach społecznych, w których przyszło mu żyć. Oznacza to, że zależnie od sytuacji interpretuje różne zdarzenia w swoim życiu i inaczej je przedstawia. Psychologowie zwracają uwagę na znaczenia przypisywane zdarzeniom, a nie na same zdarzenia. Człowiek, opisując swoje życie, zdaniem McAdamsa nie zachowuje się jak sprawozdawca, ale jak gawędziarz, ponieważ nadawanie znaczeń jest ważniejsze od trzymania się prawdy. Indywidualna historia życia jest tworzona aktywnie przez jednostkę poprzez dobór i interpretację faktów z przeszłości. Człowiek ma potencjalnie wiele historii własnego życia. Prowadzi ciągle dialog między identyfikacjami, które tworzy i włącza do poczucia własnej tożsamości. Zdarzenia pozostają takie, jakie były, natomiast zmienia się ich interpretacja. Tworząc tekst narracyjny, osoba poddaje wytworzony tekst autorefleksji, przez co dokonuje zmian w autopercepcji, a to może mieć znaczenie dla zmiany jej zachowania.

Jedną z metod zbierania informacji o życiu jest wywiad narracyjny; może być częściowo kierowany. Wywiad tego rodzaju polega na stymulacji opowiadania o przeżyciach związanych z uczestnictwem osoby badanej w jakimś wydarzeniu lub ciągu wydarzeń. Przedmiotem wywiadu biograficznego są przede wszystkim historie życia, takie jak np. historie karier zawodowych, historie doświadczeń związanych z klęskami żywiołowymi, przeżyciami wojennymi itp. Należy pamiętać, że narracjami są jedynie

opowieści posiadające wyraźnie zaznaczony w historycznym czasie swój początek, po którym następuje opis rozwoju pewnych zdarzeń w jakiś sposób ze sobą powiązanych, a opowieść ma czasowo wyraźnie określony przez opowiadającego koniec. F. Schütze (1987) wyróżnia dwie odmiany wywiadu narracyjnego: wywiad ekspercki, który umożliwia poznawanie zagadnień dotyczących życia społecznego (np. środowiska szkolne, rodzinne), oraz wywiad autobiograficzno-narracyjny, służący uchwyceniu proces zmian rozwojowych w życiu danej osoby. W Polsce znany jest i stosowany wywiad ustrukturuwany Dana McAdamsa. Ustrukturuwanie nadaje wywiadowi cechę pewnej standardowości i powtarzalności, przy jednoczesnym zachowaniu zalety polegającej na uzyskiwaniu danych wyrażonych własnym językiem osoby badanej (a nie językiem badacza i w ramach jego siatki pojęciowej i poznawczej). Opowiadający ma skoncentrować się na kilku najważniejszych wydarzeniach, relacjach, na sprawach, które powtarzają się w jego życiu, na takich informacjach, które mówią o tym, kim jest i jak to się stało, że jest tym, kim jest. Opowiadanie ma zawierać zarówno to, co sprawia, że narrator jest podobny do innych ludzi, jak i to, co świadczy o jego wyjątkowości. Opowiadanie zostaje następnie podzielone przez narratora na rozdziały opatrzone tytułami. Ponadto narrator wskazuje na zasadnicze wydarzenia w swoim życiu, wyzwania, przewodnie motywy. Narrator nie tylko przedstawia zatem swoją historię, ale nadaje jej określone znaczenie.

Zastosowanie narracji w badaniach psychologicznych wydaje się uwarunkowane różnymi funkcjami, jakie może pełnić wypowiedź narracyjna, na co zwraca uwagę wielu badaczy. Zdaniem T. van Dijka (1985) narracja pełni funkcje praktyczne: dydaktyczną, poznawczą, wyjaśniającą i emocjonalną. Opowieść służy przekazaniu wiedzy o świecie, o ludziach. Jest tak skonstruowana, że wywołuje zainteresowanie losami bohatera, którego przeżycia wywołują u odbiorcy określone emocje. Służy także przekazaniu pouczeń dotyczących postępowania w pewnych sytuacjach. Labov i Waletzky (1967) uważają, że opowiadanie historii spełnia podwójną funkcję: referencjalną i wartościującą, przy czym wartościowanie jest ważniejsze od przedstawiania. Z kolei Gülich i Quasthoff (1985) wskazują na dwie następujące funkcje narracji: komunikacyjną, opartą na reprezentacji treści, oraz interakcyjną, służącą nawiązywaniu i podtrzymywaniu kontaktu między narratorem (*narratore*) i słuchaczem (*narratee*). Funkcja komunikacyjna obejmuje funkcje zorientowane na mówiącego (opowiadanie jest okazją do wynurzenia się, służy podnoszeniu samooceny), zorientowane na słuchacza (słuchacz zostaje o czymś poinformowany bądź rozbawiony) oraz zorientowane na kontekst (służy wyjaśnianiu, precyzowaniu znaczeń, uzasadnianiu).

Podsumowanie

Zainteresowanie narracją w XXI w. zaznacza się wyraźnie. Ludzie lubią śledzić historie, zwłaszcza historie życia innych ludzi, traktując je jak lustro do przyglądania się sobie i odkrywania podobieństw, ale i odkrycia różnic. Podobieństwa służą stwierdzeniu

przynależności do jakiejś grupy: narodu, religijnej, zawodowej, płci itp. Z kolei zauważone różnice utwierdzają czytelnika w jego wyjątkowości; służą budowaniu samooceny. Zarówno odkryte podobieństwa, jak i różnice mają niebagatelne znaczenie dla rozwoju tożsamości. Wyjaśnienia te uzasadniają powodzenie na rynku księgarskim pozycji o charakterze biograficznym.

Zwróciłam uwagę także na zjawisko komplementarne, to jest tendencję do tworzenia narracji biograficznych. Chodzi zarówno o biograficzne opowieści o znanych osobach: twórcach, politykach, sportowcach, jak i o tworzenie autobiografii. Biografie pokazują znane i nowe zdarzenia z życia znanych osób, czyniąc je często bardziej „ludzkimi”, zachowującymi się w wielu sytuacjach tak jak inni ludzie z ich grupy społecznej. Biografie cechuje rzetelność faktograficzna; często są wzbogacane różnymi dokumentami. W autobiografii natomiast autor zawsze pokazuje swoje życie z jakiejś perspektywy; bardziej chodzi tu o realizację przyjętego celu niż o prezentację faktów.

Współczesny człowiek zatopiony w morzu informacji chciałby, aby docierające do niego wypowiedzi były interesujące i łatwe w odbiorze. Takie oczekiwania spełniają wypowiedzi o formie narracyjnej, niewymagające przeprowadzenia złożonych analiz, tak jak wypowiedzi tworzone w stylu paradygmatycznym, skupione na formalnym przedstawianiu zagadnienia. Wypowiedzi narracyjne, dzięki wypracowanym już w dzieciństwie schematom narracyjnym, są automatycznie uruchamiane zarówno przy odbiorze, jak i tworzeniu wypowiedzi.

Narracja okazała się także dobrym sposobem działania psychologa. Opowieść narracyjna pacjenta pozwala poznać go i pomaga w postawieniu diagnozy. Celowi temu dobrze służy wywiad narracyjny. Ponadto niektórzy psychologowie używają narracji w terapii (Morgan, 2000). Zastosowanie narracji w poznawaniu człowieka wyjaśnia fakt, że człowiek żyje w historiach, historiami i według historii.

BIBLIOGRAFIA

- Abell, F., Happe, F. i Frith, U. (2000). Do triangles play tricks? Attribution of mental states to animated shapes in normal and abnormal development. *Cognitive Development*, 15, 1-16.
- Bal, M. (2012). *Narratologia. Wprowadzenie do teorii narracji*. Kraków: WUJ.
- Bokus, B. (1991). *Tworzenie opowiadań przez dzieci. O linii i polu narracji*. Kielce: Energeia.
- Bokus, B. (2000). *Światy fabuły w narracji dziecięcej*. Warszawa: Energeia.
- Bruner, J. (1986). *Actual Minds, Possible Worlds*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bruner, J. (1990). Życie jako narracja. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 4, 3-17.
- Bühler, Ch. (1999). *Bieg życia ludzkiego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Cook, J.V. (1979). *Young children and language*. London: Edward Arnold.
- Cichorz-Sadowska, J. (2011). *Teoria umysłu i koncepcja siebie w średnim dzieciństwie*. Nieopublikowana praca doktorska, przygotowana pod kierunkiem M. Kiejar-Turskiej. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.

- Forster, E.M. (1966). *Aspects of the novel*. Harmondsworth: Penguin Books. Gülich, E. i Quasthoff, U.M. (1985). Narrative analysis. W: T.A. van Dijk (red.), *Handbook of discourse analysis. Vol. 2. Dimensions of discourse*. London, Orlando: Academic Press, 169-197
- Hajduk, J. (2015). *Petroniusza sztuka narracji*. Kraków: WUJ.
- Harman, O., (2017). *Cena altruizmu. George Price i poszukiwanie źródeł moralności*. Kraków: Copernicus Center Press.
- Katra, G. (2004). Metoda biograficzna i analiza narracji w badaniach nad planowaniem swojego życia. W: E. Dryll i A. Cierpka (red.), *Narracja. Koncepcje i badania psychologiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, 159-174.
- Kemper, S. (1987). Constraints on psychological processes in discourse production. W: H.W. Dechert i M. Raupach (red.), *Discourse Production*. Norwood, NJ: Ablex.
- Kielar, M. (1987). W poszukiwaniu sposobów analizy dziecięcej narracji. *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Psychologiczne*, z. 3, 33-55.
- Kielar-Turska, M. (1989). *Mowa dziecka. Słowo i tekst*. Kraków: WUJ.
- Kintsch, W. i van Dijk, T.A. (1978). Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review*, 85, 363-394.
- Klawiter, A. (red.). (2009a). *Formy aktywności umysłu, t. 1. Ujęcie kognitywistyczne. Emocje, percepcja, świadomość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Klawiter, A. (red.). (2009b). *Formy aktywności umysłu, t. 2. Ujęcie kognitywistyczne. Ewolucja i złożone struktury poznawcze*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Labov, V. i Waletzky, J. (1967). Narrative analysis: oral versions of personal experience. W: J. Helm (red.), *Essays on the verbal and visual arts*. Seattle: American Ethnological Society.
- Linker, L. (1973). *Modes of instructional speech in seven-year-old children*. London: University Press.
- Mazur, B. (2001). *Skrypt a opowiadanie u dzieci trzyletnich i sześciolletnich*. Nieopublikowana praca magisterska, przygotowana pod kierunkiem Marii Kielar-Turskiej. Kraków: Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej.
- Moragan, A. (2000). *Terapia narracyjna*. Warszawa: Wydawnictwo Paradygmat.
- Oatley, K. i Yuill, N. (1985). Perception of personal and interpersonal action in a cartoon film. *British Journal of Social Psychology*, 24, 115-124.
- Polanyi, L. (1985). Conversational storytelling. W: T.A. van Dijk (red.), *Handbook of discourse analysis. Vol. 3. Discourse and dialogue*. London, Orlando: Academic Press, 183-201.
- Propp, V. (1968). Morfologia bajki. *Pamiętnik Literacki*, LIX, z. 4, 203-242.
- Przetacznik-Gierowska, M. (1994). Posługiwanie się językiem w niektórych kontekstach społecznych przez dzieci i młodzież: mowa kontrolująca, instrukcyjna i narracyjna. W: M. Przetacznik-Gierowska (red.), *Od słowa do dyskursu*. Warszawa: Energeia, 207-266.
- Robinson, W.P. (1972). *Language and social behaviour*. London: Penguin Books.
- Schütze, F. (1987). *Das narrative Interview in Interaktionsfeldstudien I*. Studienbrief der Fernuniversität. Hagen: Studienbrief der Fernuniversität.
- Siwec-Ojirogbe, K. (2012). *Reprezentacja poznawcza narracji u dzieci w okresie średniego dzieciństwa*. Nieopublikowana praca magisterska, przygotowana pod kierunkiem M. Kielar-Turskiej. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Stein, N.L. (1988). The development of storytelling skill. W: M.B. Franklin i S. Barten (red.), *Child language. A book of readings*. New York: Cambridge University Press.
- Stein, N.L. i Liwag, M.D. (1997). Children's understanding, evaluation, and memory for emotional events. W: P.W. van den Broek, P.J. Bauer i T. Bourg (red.), *Developmental spans in event comprehension and representation*. Mahwah, New York: Lawrence Erlbaum Associates, 199-235.
- Szuman, S. i Dzierżanka A. (1957). Rozwój umiejętności opisywania i wyjaśniania przez dzieci splotu zdarzeń przedstawionego na obrazku. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Psychologia i Pedagogika*, z. 1, 9-54.

Trzebiński, J. (2008). Problematyka narracji we współczesnej psychologii. W: B. Janusz, K. Gdowska i B. de Barbaro (red.). *Narracja. Teoria i praktyka*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

van Dijk, T. (1985). Działanie, opis działania a narracja. *Pamiętnik Literacki*, LXXVI, z. 1, 145-166.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>